

Peyman Jafari: När den röda fanan vajade över Iran

[Ur [Jacobin magazine](#), 9 november 2020. Översättning från engelska, Göran Källqvist. Peyman Jafari är historiker och forskarassistent vid Princeton University.]

1920 upprättades en sovjetisk socialistisk republik i provinsen Gilan i Iran. Ett sekel senare är den kortlivade staten en kraftfull påminnelse om den långvariga kampen i Mellanöstern för att besegra både utländsk imperialism och inhemska förtryckare.

Gruppfoto av skogsledare i provinsen Gilan, inklusive Mirza Kuchak Khan. (Wikimedia Commons)

I fem år hade en grupp nationalistiska gerillasoldater och kommunister strövat omkring i skogarna i den iranska provinsen Gilan, som sträcker sig i en båge längs Kaspiska havets sydvästra kust. Den 4 juni 1920 trängde de in i regionalhuvudstaden Rasht och utropade Sovjetiska socialistiska republiken i Iran (SSRI).

”Nu har denna nationella styrka”, sa de till invånarna som välkomnade dem som befriare, ”med hjälp och stöd från världens alla humanister och med uthålligheten hos socialismens rättvisa principer ... trätt in i den Röda revolutionens skede.”

De trodde att revolutionen inte skulle begränsas till Gilan – istället skulle den utmana den brittiska imperialismen och Irans samarbetande härskande klass i landets huvudstad Teheran. Och i 16 månader vajade faktiskt den röda fanan över regionen, och kastade också en skugga över resten av

landet. Men i oktober 1921 hade centralregeringens trupper, med hjälp av britterna, lyckats kväsa upproret i Gilan och Sovjetryssland drog tillbaka sitt stöd. Dessa händelser banade vägen för diktatorn Reza Khan, som tidigare detta år hade kommit till makten genom en kupp i Teheran. Det var i detta sammanhang han upprättade Pahlavimonarkin, som skulle leva kvar till 1979.

Det finns många skäl till varför det är viktigt att återvända till SSRI:s historia så här ett sekel efter händelserna 1920. För det första motsäger den argumentet att Reza Khans diktatur var det enda politiska alternativet för Iran, eftersom SSRI utgör en kamp underifrån som kunde ha fört in landet på en annan väg. För det andra visar det den avgörande roll som iranska revolutionära socialister spelade under striderna. Slutligen belyser SSRI:s arbete de händelser och debatter som fullbordade marxismens brytning med Andra internationalen, genom att berika brytningen med perspektivet att icke européer kunde kämpa mot koloniala och rasmässiga orättvisor.

Från revolution till krig

Både SSRI och Reza Khans kupp kan betraktas som två olika reaktioner på den misslyckade konstitutionella revolutionen 1906-1911. Den hade försökt upprätta en folklig överhöghet över Iran genom att underkasta kungen en konstitution och ett parlament, och genom att driva ut den brittiska och ryska imperialismen. Men när de interna motsättningarna mellan radikaler och konservativa ökade – och Storbritannien och Ryssland förenade sina krafter och stödde de reaktionära lojalisterna – slogs revolutionens landvinningar tillbaka.

Provinen Gilan utropades till Sovjetiska socialistiska republiken Iran (SSRI).

Den politiska kris som följde på revolutionen blev under Första världskriget allt intensivare. Ty även om Iran själv inte var huvudperson under konflikten, blev det alltmer ett slagfält mellan stormakterna. Medan de tsaristiska trupperna ockuperade norra Iran, så ockuperade Storbritannien de södra regionerna för att skydda Anglo-Persian Oil Companys intressen. Bristen på spannmål och

livsmedel orsakades till stor del av den utländska ockupationen men förvärrades av upprepad torka. Resultatet blev svält 1917-1918 – ovanpå vilket Iran drabbades av kolera och spanska sjukan, som dödade en till två miljoner av en befolkning på nio miljoner.

När Iran blev dominerat av utländska makter – och shahen fogade sig efter dem – drog den konstitutionella revolutionens tidigare deltagare slutsatsen att det var effektivare att upprätta politiska rättigheter, sociala reformer och oberoende på regional nivå – och på så sätt föregå med gott exempel för resten av landet. Denna strategi följde Mohammad Khiabani i Azerbajdzjan, av Mohammad Taqi Khan Pesyan i Khorasan, och – avgörande för vår historia – av Mirza Kuchak Khan (1880-1921) i Gilan-regionen.

Jangalrörelsen

Kuchak Khan studerade islamisk teologi men blev aldrig präst, som Irans nuvarande ledare ofta påstår. När den konstitutionella revolutionen började, spelade han en ledande roll för att skapa en *anjoman* (förening) för seminariets studenter, och han anslöt sig till det väpnade försvaret av böndernas revolter i Gilan. Han fick snabbt ett rykte som from patriot som var redo att offra sitt liv för Irans självständighet och social rättvisa. Hans politik inspirerades av antikolonial panislamism och reformistisk socialism.

Efter Första världskrigets utbrott startade Kuchak Khan en gerillarörelse i skogarna vid Kaspiska havet, Jangal- (Skogs-) rörelsen, som snabbt blev populär bland regionens bönder och tillfogade de tsaristiska trupperna flera nederlag. Jangalrörelsen var ett regionalt försök att återuppliva den konstitutionella revolutionens principer – demokrati och självständighet. Men rörelsens sociala krav var mycket återhållsamma, och den försökte få stöd från godsägare och framstående personer genom att göra uttalade löften att försvara privategendomen.

1917 hade Jangalmedlemmar lyckats ta över delar av Gilan. Rysslands februarirevolution desorganiserade de tsaristiska trupperna i provinsen och hälsades med enorm entusiasm av Jangalrörelsen, som i gengäld fick solidaritetsbudskap från soldatsovjeterna i Kaukasus. Den provisoriska regeringens ledare i Petrograd, Alexander Kerenskij, beslutade om en fortsatt militär närvaro i Iran. Men efter oktoberrevolutionen i Ryssland, som omedelbart avslutade landets allians med London och Paris, befann sig Jangalrörelsen och bolsjevikerna på samma sida under kampen mot den brittiska imperialismen.

Den 2 december 1917 utfärdade bolsjevikerna en appell till ”Muslimerna i Ryssland och östern”: ”Marken glider undan under de imperialistiska rövarnas fötter. Inför dessa stora händelser vänder vi oss till er, arbetande och fördrivna muslimer i Ryssland och östern.”

Sådana deklARATIONER, Leo Trotskijs avslöjande av alla hemliga avtal som det tsaristiska Ryssland och andra imperialistmakter hade skrivit under, och upphävandet av det anglo-ryska avtalet från 1907 som delade upp Iran i inflytelsesfärer, möttes av stor entusiasm av iranier. Men efter brittiska påtryckningar vägrade den iranska regeringen erkänna Sovjetryssland.

Britterna tog i själva verket chansen att öka sin inblandning i Iran, och använde det som en andra front för att ge stöd till den antikommunistiska vita armén som opererade i norra Iran. Efter att ha lidit flera nederlag 1918-1919 var Jangalrörelsen allvarligt försvagad, och en del av dess ledare hoppade av, lockade av brittiska trevare.

Bolsjevikerna vänder sig åt öster

Men på sommaren 1919 fick rörelsen nytt liv, på grund av två sammanhängande utvecklingar. För det första vände bolsjevikerna alltmer sin utveckling åt öster när den revolutionära flodvågen ebbade ut i Europa. Det motiverades också av att den antikoloniala kampen samtidigt fått ett uppsving, att bolsjevikerna fick övertaget i inbördeskriget och det faktum att den brittiska imperialismen blev det största hotet mot den ryska revolutionens överlevnad. Dessa faktorer gjorde bolsjevikernas relationer till landet som låg så nära Sovjetstatens svaga punkt ännu viktigare.

De bolsjevikerna som hade begärt att öst i allmänhet och Iran i synnerhet skulle ingå i världsrevolutionen fick nu mer uppmärksamhet. De iranska regeringstruppernas avrättning av det sovjetiska sändebudet I Kolomijtsev och undertecknandet av det anglo-iranska avtalet, som de facto förvandlade Iran till ett brittiskt protektorat, skrämde bolsjevikerna. För det andra underblåste denna utveckling de nationalistiska och antibrittiska stämningarna i Iran, blåste nytt liv i Jangalrörelsen och ökade stödet för bolsjevikerna.

Mirza Kuchak Khan.

Det var i detta sammanhang som bolsjevikerna i juli 1919 kontaktade Kuchak Khan och lovordade honom som ”den berömda förkämpan för persisk självständighet”. Efter att i slutet av april 1920 ha återerövat Baku från de ottomanska, brittiska och vita arméerna, jagade bolsjevikerna efter den vita generalen Denikin, som flydde till hamnstaden Anzali i Gilan.

Kuchak Khan utnyttjade situationen och krävde att de brittiska trupperna skulle lämna Gilan, och den 18 maj 1920 välkomnade lokalbefolkningen den ryska flottans ankomst. Men amiral Raskolnikov klagade att det var Iran som hade makten i Anzali, och en vecka senare lämnade den ryska flottan iranskt vatten.

Det brittiska militära fälttåget 1918-1919 hade tilltygat Jangalrörelsen illa, och den var nu beroende av sovjetiskt stöd och de hundratals unga iranska kommunisterna. Sergo Ordzjonikidze var ledare för det ryska kommunistpartiets kaukasiska byrå och allierad med Stalin. Han utnyttjade de kontakter han hade haft med iranska nationalisterna ända sedan den konstitutionella revolutionen för att underlätta en överenskommelse mellan Jangalrörelsen och det iranska kommunistpartiet. Den lade grunden för upprättandet av SSRI, trots att bolsjevikledarna i Moskva hade sina tvivel om förutsättningarna för en sådan stat.

Enligt överenskommelsen skulle inte kommunismen införas i Gilan – när Teheran erövrades skulle istället en konstituerande församling upprätta en revolutionär regering, och Sovjetunionen skulle inte lägga sig i Irans inre angelägenheter.

Kommunisterna och SSRI

De iranska kommunisterna som förenade sig med Jangalrörelsen var medlemmar i det probolsjevikiska Adalat- (Rättvis-) partiet som 1916 hade bildats i Baku av revolutionära medlemmar i Irans socialdemokratiska parti (Ferqeh-ye Ejtema'iyun Amiyun). Båda partierna fick sin styrka från de tiotusentals iranska migrantarbetarna i Kaukasus, särskilt oljearbetarna i Baku.

Från mitten av 1918 började Adalat upprätta avdelningar i dussintals iranska städer och rekryterade tusentals till den iranska Röda armén. Efter att ha förenat sig med Jangalrörelsen sammankallade Adalats ledning en kongress i Anzali mellan 20-23 juni, och ändrade partiets namn till Iranska kommunistpartiet (IKP).

Debatterna under kongressen präglades av två fraktioner. Den ena leddes av den iransk-armeniske revolutionären Avetis Soltanzadeh, som valdes till förste sekreterare och argumenterade för en socialistisk istället för en borgerlig eller nationalistisk revolution, som skulle förverkligas genom utdelning av jord, nationalisering av industrin och upprättande av "sovjetdemokrati".

Den andra fraktionen leddes av Haydar Khan Amuoqli, en veteran från den konstitutionella revolutionen som inte var närvarande under själva kongressen. Han hävdade att Irans i huvudsak förkapitalistiska förhållanden innebar att det var på väg mot en nationell revolution och inte var moget för kommunism. Därför borde kommunisterna stöda borgarklassen och till och med godsägarna om de gick mot den brittiska imperialismen.

Även Jangalrörelsen var splittrad. Kuchak Khan lutade åt socialismen men drömde om en nationell befrielse snarare än att godsägarnas och köpmännens styre ersattes av sovjeterna. Han var i själva verket fången mellan godsägare och köpmän som var våldsamt bolsjevikfientliga, och Jangalrörelsens vänster som leddes av Ehsanollah Khan Dustar. Den sistnämnde hade nära band till de iranska kommunisterna, och i egenskap av befälhavare för den nybildade iranska Röda armén argumenterade han för att marschera tillsammans med bolsjevikerna till Teheran och störta regeringen.

Dessa ideologiska skillnader formade SSRI:s program och utveckling. Den revolutionära regeringen kastade ut de brittiska styrkorna och centralregeringens ämbetsmän, begränsade de stora godsägarnas, köpmännens och prästerskapets makt, upprättade en nationell bank och ökade skatterna, eftersom den nya staten saknade några ansevärda finansiella källor. Den förbättrade utbildningen och kämpade mot etnisk och religiös diskriminering. Dess åtgärder mot hamstring och

monopol skyddade befolkningen mot den livsmedelsbrist som plågade resten av landet.

Men inom två månader hade koalitionen mellan IKP och Jangalrörelsen spruckit. IKP:s radikala del koncentrerade sig på kommunistisk propaganda och skaffade sig inflytelserika positioner med hjälp av politiska manövrer istället för att lägga ner energi på en verklig enhetsfront med Jangalrörelsen. Men speciellt splittrande var frågan om en jordbruksreform, eftersom krav på fördelning av jorden skrämde Kuchak Khans konservativa allierade.

Haydar Khan Amuoqli.

Det förekom också rapporter om incidenter där ”vänstersinnade IKP-ledare” genomförde ”oberättigade rekvisitioner, förbjöd privat handel, stängde basarer, angrep muslimska präster”. Dessutom spred probrittiska tidningar, godsägare och politiker vilda rykten om att bolsjevikerna sålde bröd gjort av hackad halm och klister, hade som mål att konfiskera böndernas hus, tvingade kvinnor att ta av sig sina slöjor – och till och med begravnade folk levande på moskéernas gårdsplaner för att pressa fram pengar.

Inom en månad nådde spänningarna en kokpunkt. Kuchak Khan lämnade den 9 juli 1920 Rasht för att omorganisera sina styrkor i Gilans skogar. IKP och de radikala avhopparna från Jangalrörelsen tog den 31 juli 1920 makten och bildade en ny revolutionär regering, som på grund av sin brytning med Kuchak Khan var allvarligt försvagad. Ställd inför ekonomiska begränsningar och ett allt intensivare krig med centralregeringen, ökade SSRI skatterna, och de blev en tung börda för bönder och hantverkare.

Som en del av bolsjevikernas vändning till de koloniala länderna, började den 18 september 1920 en kongress för folken i öst i Baku.* SSRI diskuterades mycket, och den iranska delegationen var väl

* Se [Bakukongressen 1920 förkunnade imperiets slut](#), på marxistarkiv.se – öa.

representerad med 202 delegater av 2.050. Amuoqli och hans anhängare hävdade att ”brytningen med Kuchak Khan som representant för Persiens nationellt och revolutionärt sinnade klasser” hade varit ett ödesdigert misstag. Aktions- och propagandarådets presidium som valdes vid Bakukongressen höll med, och utfärdade en resolution som var kritisk mot IKP:s exempel:

Vår ställning i Persien har äventyrats av den ineffektiva politiken att utropa en ”socialistisk republik” där; ... det förhastade genomförandet av vissa, påstått ”kommunistiska” åtgärder, [som innebär] fullständig plundring, har gjort Persiens befolkning fientligt inställd och stärkt shahregeringens politik och engelsmännens ställning.

Efter kongressen kallade bolsjevikerna SSRI för det ”persiska äventyret”, och under Lenins ledning antog det ryska kommunistpartiets centralkommitté en resolution som krävde stopp för den väpnade kampen i Gilan ”eftersom det inte längre var en demokratisk rörelse”. Vid Bakukongressen knuffades Soltanzadeh åt sidan i IKP och en andra centralkommitté valdes under Amuoqlis ledning, med uppgift att åter bygga upp koalitionen med Kuchak Khan.

SSRI:s fall

Medan IKP försökte försonas med Kuchak Khan, utnyttjade britterna situationen för att omorganisera de iranska trupperna. De var inte nöjda med de resultat som manipulationerna av korrumperade iranska politiker lett till, och försökte därför få en kosackofficer, Reza Khan, att leda landet med järnhand. Efter att ha befordrats till överstelöjtnant, ledde Reza Khan sina män mot Teheran och intog huvudstaden den 21 juni 1921.

Medan kuppmaakarna i Teheran befäste sin makt, tillkännagavs försoningen mellan IKP och Kuchak Khan i SSRI:s officiella tidning *Röda Iran*. Den nya revolutionära regeringen kompletterades med icke kommunistiska medlemmar, och regeringen meddelade att Gilan skulle bli bas för revolutionen i Iran, att främmande länder inte tilläts lägga sig i, att man bara skulle söka sovjetisk hjälp i nödfall, och att bönderna befriades från att betala skatt i tre år.

Men SSRI hämmades av fortsatt intern misstro och stridigheter. Kuchak Khan blev orolig över Amuoqlis ökande popularitet i regionen. Ännu viktigare var att han försökte behålla de rika godsägarnas och köpmännens stöd och därför gick mot Amuoqlis krav på nationalisering av jord för att få stöd från majoriteten av bönderna.

I slutet av september 1921 bjöd Kuchak Khan Amuoqli och hans kurdiska allierade Khalou Qorban till ett möte för att lösa sina problem, men ett misslyckat mordförsök gjordes på dem. Reza Khans kosackdivision utnyttjade kaoset under maktkampen och marscherade mot Gilan. Medan Amuoqli var på flykt hoppade Khalou Qorban och hans män av, och tillsammans med Reza Khans kosacker angrep de Kuchak Khan.

Den 15 oktober föll huvudstaden Rasht i händerna på kosackerna och Amuoqli togs till fånga och avrättades av en av Kuchak Khans bundsförvanter, även om det är oklart om han dödades på Khans order eller ej. Omringad av Reza Khans trupper och allierade dog Kuchak Khan av förfrysning i bergen.

Världsrevolutionen vissnar

De interna konflikterna i SSRI mellan kommunister och nationalisterna spelade en viktig roll för regimens fall, men den brittiska imperialismen och Irans härskande klass av rika godsägare och köpmän var de största bovarna i dramat. Sovjetunionens roll ska dock inte heller förbises. Ordjonikidze och bolsjevikerna i Azerbajdzjan hade stött Amuoqlis försök på hösten 1920 att blåsa nytt liv i SSRI, men på Lenins order inledde Moskva en rad förhandlingar med britterna och den iranska regeringen.

I december 1920 medgav Lenin att det hade blivit nödvändigt för Moskva att ”få ett handelsavtal och så snart som möjligt kunna köpa viktiga saker för att återställa transportväsendet, dvs. ånglok, för att återuppbygga industrin och för att elektrifiera.”* Det ledde fram till det engelsk-sovjetiska handelsavtalet som skrevs under i mars 1921. Och strax efter Reza Khans statskupp i februari 1921 skrev Moskva under ett vänskapsavtal med Iran.

Varför dessa utspel? För det första var det en del av Sovjetrysslands allmänna reträtt från den internationella socialismens principer, när det tvingades övergå från en offensiv till en defensiv hållning. Inbördeskriget hade ödelagt det sovjetiska samhället och ekonomin, och hoppet om en socialistisk revolution i Europa hade slocknat, och lämnat landet isolerat under sin kamp för att överleva. Men övergivandet av SSRI är ändå en smärtsam påminnelse om de tidiga tecknen på den ryska revolutionens förfall.

För det andra var SSRI isolerat i Iran, eftersom det inte fanns någon modern arbetarklass, som även om den hade varit liten kunde ha lett kampen i städerna och ha bildat en enhetsfront med bönderna. Det perspektivet fanns i Kina 1925-1927, men faktum är att det var ogenomförbart under Irans speciella förhållanden 1920.

Icke desto mindre är SSRI en påminnelse om det fönster av möjligheter som oktoberrevolutionen och dess vändning mot öster öppnade. Plötsligt kunde Jangalrörelsen och IKP och liknande tänka sig ett helt annat resultat av sin kamp – socialismen – som inte bara skulle avskaffa kolonialism och diktatur utan också undanröja den fattigdom under vilken majoriteten av bönderna levde. Men mycket snart kämpade det revolutionära Ryssland för sitt eget liv, och vändningen mot öster kunde inte ersätta den livlina som en utvidgning av revolutionen till väst skulle ha kunnat ge den.

* Tal vid åttonde allryska sovjetkongressen – öa.